

زکيه صديق^۱

این مقاله با هدف شناسایی نقش تمثیلات اخلاقی قرآن در تربیت انسان تنظیم و در آن تلاش گردید. تا به این سوال پاسخ داده شود که تمثیلات اخلاقی قرآن در تربیت انسان چه نقشی دارند؟ تحقیق از نوع تحقیقات توضیحی و روش بکار رفته کتابخانه بوده است ابزارها به کار رفته در جهت جمع آوری داده ها، تحلیل داده ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است از مهمترین نتایج این مطالعه می توان اشاره نمود، تمثیلات اخلاقی به عنوان یکی از ابزارهای مؤثر در تربیت انسان، نقش کلیدی در شکل دهی به شخصیت و رفتارهای فردی دارند. این تمثیلات، که معمولاً به صورت داستان ها یا مثال های ساده و قابل فهم ارائه می شوند، به ما کمک می کنند تا مفاهیم پیچیده اخلاقی را بهتر درک کنیم و در زندگی روزمره خود به کار ببریم. تمثیلات قرآنی از جمله: انفاق، صبر، عفو و گذشت، ایثار، امانت داری، عدالت و... می باشد. که از ویژگی های بارز تمثیلات اخلاقی، قابلیت آن ها در ایجاد ارتباط عاطفی با مخاطب است. داستان ها می توانند احساسات و تجربیات انسانی را به تصویر بکشند و به افراد این امکان را بدهند که خود را در موقعیت های مختلف قرار دهند. این امر باعث می شود که افراد نه تنها مفاهیم اخلاقی را یاد بگیرند، بلکه آن ها را در زندگی خود به کار ببرند. علاوه بر این، تمثیلات اخلاقی می توانند به تقویت ارزش های اجتماعی و انسانی کمک کنند. با روایت داستان هایی که در آن ها شخصیت ها با چالش های اخلاقی مواجه می شوند، افراد می توانند یاد بگیرند که چگونه در موقعیت های مشابه عمل کنند. این نوع آموزش می تواند به ایجاد حس همدلی و مسئولیت پذیری در جامعه کمک کند و افراد را به تفکر درباره عواقب رفتارهای خود ترغیب کند.

واژگان کلیدی: اخلاق، انفاق، تربیت، تمثیلات

^۱. طلبه سطح دو حوزه علمیه خاتم الاوصیاء (عج)

خداوند انسان ها را طوری آفریده که از مهمترین ویژگی انسان، تربیت پذیری است و بر اساس همین تربیت پذیری، برای انسان ها دستورات فراوانی را در جهت هدایت و سعادت مندی شان قرار داده است، و برای درک بهتر انسان دارای عقل، آن دستورات را در قالب تمثیل در قرآن بیان کرده، با توجه به اینکه قرآن برای گروهی خاص نازل نشده و کتابی جهانی است که برای هدایت و تربیت همه ی انسان ها، معارف حیات بخش و تعالیم روح بخش دارد، لذا برای بیان این معارف حیات بخش و رسوخ در دل و جان آدمی و تاثیر در تربیت انسان بهترین زبانی که می تواند معارف عقلی و معنوی را برای عموم مردم بیان کند زبان تمثیل است. تمثیلات قرآنی در قالب تمثیلات اجتماعی، گروهی، و فردی بیان شده است که یکی از انواع تمثیلات بیان تمثیل اخلاقی است که در جهت تربیت افراد نازل گردیده است. تربیت عبارت است از ایجاد یا فعلیت بخشیدن هر نوع کمالی در انسان که دارای مطلوبیت و ارزش باشد. مطالعات انجام شده در زمینه نقش تمثیلات اخلاقی قرآن عبارتند از بابایی (۱۳۹۸) در مقاله ای تحت عنوان بررسی تمثیلات اخلاقی قرآن، تمثیلات اخلاقی را یکی از مهمترین عامل در تربیت انسان ها می داند و به جایگاه تمثیلات در قرآن اشاره میکند که با زبان ساده و دلچسب بیان شده است. امامزاده (۱۳۸۹) در پایان نامه ای تحت عنوان تاثیر مثال های قرآنی در هدایت انسان، بعد از تبیین و بررسی تمثیلات به تعریف لغوی و اصطلاحی تمثیل و فواید آن پرداخته. قاسمی (۱۳۸۲) در کتابی تحت عنوان تمثیلات و تشبیهات قرآن کریم، به انواع فضایل و تمثیلات اخلاقی و جایگاه تمثیلات در قرآن پرداخته اند. اقدامات انجام شده عمدتاً متمرکز بر تمثیلات اخلاقی قرآن، تأثیر مثال های قرآن در هدایت انسان و تمثیلات و تشبیهات قرآن کریم اشاره گشته و کمتر به نقش تمثیلات اخلاقی قرآن در تربیت انسان پرداخته شده است حال با عنایت به موارد فوق، در این مقاله در صدد پاسخ به این پرسش است که نقش تمثیلات قرآن در تربیت اخلاقی انسان چیست؟ در بیان اهمیت و ضرورت این تحقیق باید گفت که تمثیل یکی از شیوه های موثر در انتقال مفاهیم و آموزه های اخلاقی است که در قرآن کریم جایگاه ویژه ای دارد و قرآن با بهره گیری از تمثیلات، مفاهیم انتزاعی و اخلاقی را به زبانی ملموس و قابل فهم برای عموم مردم بیان کرده است که این تمثیلات نه تنها پیام های اخلاقی و تربیتی را روشن می سازند بلکه بر دل و جان مخاطب اثرگذارتر از بیان مستقیم هستند. با توجه به چالش های اخلاقی جوامع امروزی، بازخوانی تمثیلات قرآنی و تحلیل نقش آن ها در تربیت انسان، می تواند الگویی کارآمد در نظام های تربیتی و اخلاقی ارائه دهد. و از طرفی دیگر، نبود پژوهشی جامع و متمرکز بر بررسی نقش تمثیلات اخلاقی قرآن در تربیت انسان، به ویژه با رویکرد تربیتی، خلأی در فضای

علمی و پژوهشی محسوب می شود بنابراین، این تحقیق می تواند سهم مهمی در تبیین جایگاه تمثیل در فرایند تربیت اخلاقی انسان در آموزه های وحیانی داشته باشد.

الف) جایگاه تمثیل در قرآن کریم

قرآن کریم به عنوان یک منبع الهی و راهنمای زندگی بشر، تمثیلات اخلاقی متعددی را ارائه می دهد که از ابزارهای مهمی که می توان به وسیله ی آن، مفاهیم و مطالب دقیق و سریع را به ذهن ها انتقال داد استفاده از تمثیلات در قرآن کریم است، همچنین تمثیلات یکی از بهترین و دقیق ترین روش هایی است که قرآن می تواند معارف عقلی و مفاهیم معنوی را برای مردم تبیین نماید و خداوند متعال به دلیل اینکه دستورات و احکام الهی را به گونه ای برای مردم بیان نماید که قابل فهم تر باشند آن ها را در قالب تمثیل بیان کرده است.^۱ همچنین در قرآن کریم حدود ۵۰۰ آیه وجود دارد که دارای تمثیل بکار رفته قرآن از طرق مختلف به ویژه تمثیل ها، داستان ها و تصاویر نمادین، مفاهیم و پیام های خود را به مخاطبان انتقال می دهد. بنابراین، جایگاه تمثیل در قرآن نه تنها به عنوان یک ابزار ادبی و هنری بلکه به عنوان یک ابزار تربیتی و هدایت گر در جهت اصلاح نفس و تربیت انسان ها است، که سبب می شود پیام های قرآنی در حافظه باقی مانده و تاثیر عمیقی در شکل گیری و توسعه ارزش های اخلاقی و اعتقادی فرد داشته باشد.^۲

ب) جایگاه تمثیل از نظر اهل بیت (ع)

بیشتر انبیای الهی ما، در روش های تبلیغی خود از ابزار کارآمد و موثر تمثیل که بهترین و دقیق ترین وسیله است استفاده کرده و بسیاری از پند و اندرزهای اخلاقی و تربیتی خود را به زبانی ساده، در قالب تمثیلات گویا و شیوا به امت خود ابلاغ می کردند و از این راه، آن ها را با حقایق غیبی و معنوی آشنا می کردند.^۳ همچنین قرآن کریم، رسالت پیامبران الهی را ملازم با ارائه تمثیل دانسته و اشاره می کند که خداوند هیچ قومی را به هلاکت نرسانده مگر آن که رسولان الهی را در بین آن ها مبعوث کرده پیامبران الهی به مثل ها اهمیت زیادی داده و در کلمات خود بسیار از آن ها استفاده می کردند که مردم را با مثال های الهام بخش به پیروی از راه هدایت فراخوانده اند.^۴ پیامبر گرامی اسلام (ص) که معلم و مبلغ قرآن می باشد در سخنان خود که به عنوان تعلیم و تربیت مطرح می کند از مثل هایی بهره گرفته و تشبیهات بلیغ و استعاره های زیبا در کلام او فراوان دیده می شود. حضرت محمد (ص) در حدیثی می فرمایند: «مَثَلُ الصَّلَاةِ الْخَمْسِ كَمَثَلِ نَهْرٍ جَارٍ عَذْبٍ عَلَى بَالٍ أَحَدِكُمْ

^۱ .قاسمی، تمثیلات قرآنی و جلوه های تاریخی آن، ص ۲۷

^۲ .موسوی، تمثیلات قرآنی، ج ۱، ص ۲۴

^۳ .قاسمی، تمثیلات قرآنی و جلوه های تاریخی آن، ص ۳۱

^۴ .اسماعیلی، تفسیر امثال ثران، ص ۶۴۴

یغتسل فيه كل يوم خمس مرآت، فما یبغی ذلک من الدتس^۱ نماز های پنج گانه مثل آب شیرین نهی است که از در خانه انسان می گذرد و هر روز در آن پنج بار خود را شستشو می دهد و در این حالت آلودگی در آن باقی نمی ماند.

تمثیلات اخلاقی

مثال های قران کریم را می توان یکی از معیارهای سنجش خوبی های از بدی ها، ارزش ها از ضد ارزش ها دانست، هر انسانی که در مثال های قرآن حتی در تمثیلات نبوی آن کمی دقت و تأمل کنید به خوبی درک می کند که صبغه ای اصلی آن ها بر اساس نکات اخلاقی و تربیتی برای راهنمایی انسان ها آمده است که هدف نهایی این نوع تمثیلات کاشتن درخت طیبه ایمان برای انسان و بهره مند شدن آن ها از میوه های شیرین و دل پذیری از درختان پاک است^۲ که در این مقاله به نمونه هایی از فضایل و تمثیلات اخلاقی و جنبه های تربیتی و نکات اخلاقی که در این تمثیلات به کار رفته است اشاره می کنیم. فضایل اخلاقی عبارتند از صورت درونی و باطنی انسان که اخلاق آدمی خداپسند، خوب و دارای صفات نیک باشد که چهره و باطن انسان خدایی و زیبا خواهد شد که باعث سعادت انسان می شود همچنین در قرآن کریم یک سری فضایل اخلاقی در قالب تمثیلات بیان شده است که آن فضایل اخلاقی موارد زیر است.^۳

۱- انفاق و برکت آن در زندگی

یکی از مواردی که جایگاه تمثیل در قران از آن فهمیده می شود انفاق و برکت آن در زندگی است که خداوند متعال بارها در قرآن کریم به آن اشاره کرده است همچنین در روایات نیز وجود دارند. همچنین انفاق یکی از مهمترین مسائلی است که اسلام بر آن تأکید دارد که به معنای بخشش، صرف کردن مال به نفع دیگران برای کسب رضایت پروردگار به افراد نیازمند که عملی خداپسندانه و نوعی عبادت محسوب می شود. «مَثَلُ الذَّيْنِ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»^۴ ظاهر این آیه انسان انفاق گر را به دانه تشبیه می کند اما، از نظر تحلیل حقیقت چیز دیگری است. انسان انفاق گر مثل کشاورزی است که دانه را می کارد همینطور دانه به هفتصد دانه تبدیل می شود، انفاق انسان هم چندین برابر می شود و خداوند آن ها را برای هر کس که بخواهد و شایستگی در آن ها و انفاق آن ها

۱. حسام الدین، کنز العمال، ص ۱۸۹۳۱

۲. قاسمی، تمثیلات قران و جلوه های تربیتی آن، ص ۱۰۸

۳. جهان بخش، تمثیلات قرانی، ص ۱۱۴

۴. بقره ۲۶۱

و عمل کردن بر اساس صداقت داشتن و وجدان است. این خصلت معنوی و روحانی در روح و روان انسان های پاک سیرت وجود دارد و همواره در گفتار، رفتار، کردار و اعمال آنان نمایان است. امانت داری از اصول مهمی است که می تواند منجر به رضایت پروردگار و خشنودی دیگران شود. امانت داری نشانه ی صداقت، وفاداری، و شخصیت نیک فرد است و کسی که امانت دار است در جامعه به عنوان فرد قابل اعتماد شناخته می شود و دیگران نیز او را دوست دارند و به او احترام می گذارند.^۱ «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا» در این آیه شریفه خداوند متعال فرمان می دهد که امانت ها را به صاحبان شان بدهید امانتداری و رفتار درست و عادلانه را از نشانه های مهم ایمان است. نسبت به همه ی مردم باید امین و دادگر بود. و کلید خوشبختی یک جامعه به امانت دار بود مردم آن جامعه است. امانت داری معیار اصلی اعتماد است.^۲ امام صادق (ع) فرمودند: «خداوند امانت را در قیامت حساب می کند و کسی که امانت را به خوبی ادا کند در روز قیامت از حساب پاک خواهد بود.»^۳ پس طبق آیات و روایات زیادی که در این زمینه گفته شده است به این نتیجه می رسیم که امانت داری یک ارزش مهم انسانی است که اگر هر کسی در جامعه امانت دار باشد بسیاری از مشکلات و اختلاف ها از بین می رود و اعتماد و پیوند بین آنها هابیشتر می شود.

۱۰- ایثار و فداکاری

یکی دیگر از ارزش های والای انسانی، ایثار و فداکاری است که نقش مهمی در شکل گیری جامعه ای عادل و همدل دارد. فداکاری، یک رفتار انسانی است که ناشی از روح ببند و ایمان قوی افراد است. و چه بسا انسان هایی که برای نجات جان دیگران، جان خود را فدا نموده اند مثل شهدای ما، که نشان از تقوا، ایمان و عشق به پروردگار متعال داشتند. و هربار که فردی جان خودش را فدای دیگران می کند انگاری انسانیت از نو متولد شده است و کسی نمی تواند جز فرد فداکار، عظمت این کار شریف را درک کند. فداکاری یعنی اینکه شخص جان و مال خود را فدا می کند تا آسایش و امنیت دیگران را تامین کند و با نیت خیر به دیگران این کار را انجام می دهد. «وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أَوْتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.»^۴ این آیه نشان می دهد که در دیدگاه

۱. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۲۲۷

۲. نسا، ۵۸

۳. محسن قرائتی، تفسیر نور، ص ۳۲

۴. طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۷، ح ۱۰۱۳

۵. حشر، ۹

اسلام، فداکاری و از خودگذشتگی در راه خدا ارزشمندترین سرمایه‌ها هستند و برای مومنان این نوع تلاش صرفاً یک عمل خیر نیست بلکه معامله‌ای عمیق و معنوی است با خدا که پاداش آن بهشت و رضایت الهی است. اگر هدف از ایثار، رضایت الهی باشد کشته شدن یا نشدن آن تفاوتی نمی‌کند. و کسانی که در راه خدا کشته می‌شوند در حقیقت نزد خدا مقام شهادت را دارند که این نوعی ایثار و فداکاری بی‌نظیر است.^۱ امام علی (ع) می‌فرماید: یکی از بهترین انتخاب‌ها، آراسته شدن به زیور ایثار و فداکاری است.^۲ طبق آیاتی که خداوند در قرآن کریم بیان کرده است به این نتیجه می‌رسیم که ایثار و فداکاری هم یکی از موارد اخلاقی تمثیلات قرآنی است. و در دنیای امروز که چالش‌ها و مشکلات زیادی وجود دارد، فداکاری نسبت به یکدیگر می‌تواند راهی برای ایجاد امید و تغییرات مثبت در جامعه باشد.

۱۱- وفای به عهد و پیمان

یکی از اصول اساسی زندگی دسته‌جمعی و پایه و اساس روابط انسانی وفای به عهد و پیمان است. که پایبندی به آن، باعث انسجام و انتظام امور، قوت و قدرت ملت و مملکت می‌شود و در مقابل، شکستن و نقض آن، عوارض و مشکل‌های بسیاری را به دنبال دارد که گاهی این عوارض و مشکل‌ها به اصل و بنیان جامعه ضرر وارد می‌کند و باعث از بین رفتن و نابودی آن می‌شود. از این رو، دین مبین اسلام که همواره به دنبال سربلندی و سعادت انسان در دو جهان است، به مواظبت و پایبندی به آن بسیار تأکید کرده و از نقض و شکستن آن به شدت نکوهش کرده است. وفای به عهد نشان دهنده‌ی صداقت، پاکدلی، و اخلاق نیکو فرد است. و فردی که به وعده‌ها و تعهداتش وفادار است نشان می‌دهد دارای ایمانی قوی، صداقت، وجدان بیدار، و روحیه‌ی مسولیت‌پذیری است. وفای به عهد به معنای پایبندی و عمل کردن به وعده‌ها و تعهداتی است که به فرد به دیگران می‌دهد. در جامعه، اجرای وعده‌ها باعث اعتماد سازی می‌شود و روابط اجتماعی را محکم می‌کند و از بروز بی‌اعتمادی و نفاق جلوگیری می‌کند. «وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ۖ أُولَٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ»^۳ در این آیه بیان می‌کند که وفای به عهد الهی واجب است. مومنان واقعی کسانی هستند که به پیمان‌ها وفا می‌کنند و عهد را نمی‌شکنند. و هیچ چیز حتی شهادت روحیه آنان را تغییر نمی‌دهد. احترام به پیمان‌ها و قرار دادهای اجتماعی، از ویژگی‌های انسان مومن و عاقل است. عمل کردن به پیمان‌های الهی اساس ایمان و ارتباط انسان با خداست. همچنین افرادی که به عهد‌های خود وفادار هستند

^۱ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۱۲۰

^۲ تمیمی آمدی، غررالحکم، ج ۶، ص ۴۴، ج ۹۴۳۶

^۳ رعد ۲۵

از نظر الهی مورد رضایت قرار می گیرند.^۱ پیامبر اکرم(ص) می فرمایند: «کودکان را دوست بدارید و با آنان مهربان باشید و هرگاه به آنان وعده دادید، به آن وفا کنید، زیرا آنان ، روزی دهنده خود را کسی غیر از شما نمی دانند.»^۲ طبق آیاتی که خداوند در قرآن کریم بیان کرده به این نتیجه می رسیم که وفای به عهد و پیمان هم یکی از موارد تمثیلات اخلاقی است همچنین، وفای به عهد نشان از شخصیت مثبت و معتبر فرد دارد و باعث اعتماد، احترام و رابطه های سالم تر در بین افراد می شود.

^۱ . قرائتی، تفسیر نور، ص ۱۹۶

^۲ . کلینی رازی، اصول کافی، ص ۴۹، ح ۳

تمثیلات اخلاقی قرآن نقش بسیار مهم و قابل توجهی در فرآیند تربیت انسان ها دارند. که این تمثیلات با استفاده از زبان نمادین و تصاویر جذاب، مفاهیم اخلاقی را به گونه ای موثر و ملموس منتقل می کنند که باعث تعمیق درک و تثبیت رفتارهای نیک در انسان می شود. همچنین تمثیلات از طریق روش های تربیتی به انسان ها می آموزد که ارزش های انسان دوستانه مثل عدالت، گذشت، انفاق، صبر، صداقت، را در خود پرورش داده و آن ها در زندگی روزمره ی خود پیاده کنند. از طرفی تمثیلات قرآنی به ما می آموزند که هر عمل اخلاقی به چه نتایج مثبت و سازنده ای منجر می شود و بر اهمیت توجه به پیام های این تمثیلات در فرآیند تربیت تأکید می کنند. این داستان ها و مثال ها می توانند به عنوان الگو برای رفتارهای صحیح در جامعه عمل کنند. علاوه بر این، تمثیلات اخلاقی قرآن ما را به تفکر عمیق در مورد اعمال و نتایج آن ها تشویق می کنند. با درک و پذیرش این آموزه ها، هر فرد می تواند در مسیر تحول شخصیت و رشد اخلاقی خود گام بردارد و به یک انسان برخوردار از ارزش های انسانی و اخلاقی تبدیل شود. در نهایت، در دنیای امروز که با چالش های اخلاقی و اجتماعی متعددی مواجه هستیم. آموزه های قرآن و تمثیلات آن می توانند به عنوان راهنمایی موثر برای تربیت نسلی مسئول و اخلاق مدار عمل کنند. و با بکارگیری این آموزه ها، می توان به تقویت ارزش های انسانی و اجتماعی در جوانان کمک کرد و در نتیجه، جامعه ای با نشاط و عاری از ناهنجاری های اخلاقی را به وجود آورد.

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

- ۱) ابوالفتح، محمد علی، کنزالفوائد، قم، گلستان، ۱۴۱۰ ق
- ۲) اسماعیلی، اسماعیل، مثال های قرآنی، قم، اسوه، ۱۳۸۲
- ۳) تمیمی، ناصح الدین، بیروت، دارالکتب الاسلامی، ۱۳۸۷
- ۴) جهانبخش، ثواقب، تمثیلات و تشبیهات قرآن کریم، تهران، حبیب، ۱۳۹۰
- ۵) خوش قلب، محمد مهدی، اصول کافی، تهران، سمت، ۱۳۷۷
- ۶) ری شهری، محمد، میزان الحکمه، بیروت، دارالحديث، ۱۳۸۴
- ۷) صدوق، محمد، کتاب الخصال، قم، علمیه اسلامیه، ۱۳۸۲
- ۸) طباطبائی، محمد حسین، تفسیر المیزان، قم، صدرا، ۱۳۸۳
- ۹) طبرسی، حسن، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۰۸ ق
- ۱۰) طوسی، محمد حسن، تهذیب الاحکام، قم، بهارستان، ۱۳۷۶
- ۱۱) قاسمی، حمید، تمثیلات قران و جلوه های تربیتی آن، تهران، بین الملل، ۱۳۸۸
- ۱۲) قاسمی، حمید، تمثیلات قرانی و جلوه های تاریخی آن، قم، صدرا، ۱۳۸۸
- ۱۳) قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۷۴
- ۱۴) قرشی، علی اکبر، تفسیر احسن الحديث، قم، بنیاد بعثت، ۱۳۷۷ ش
- ۱۵) متقی هندی، علا الدین، کتاب کنز العمال، قم، دار احیا، ۱۳۷۹
- ۱۶) مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸
- ۱۷) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، بیروت، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴
- ۱۸) موسوی، میر صفر، تشبیهات قرآنی، قم، مهر، ۱۳۹۴
- ۱۹) نیشابوری، محمد، مستدرک الصحيحین، قم، صدرا، ۱۳۸۷
- ۲۰) نیلفروشان، سعید، اخلاق حسنه، تهران، فرزندگان، ۱۴۰۱ ق